

در جستجوی نشانه‌ها: نشانه‌شناسی، ادبیات، واسازی، جاناتان کالر،

ترجمه‌ی لیلا صادقی و تینا امرالهی، تهران: نشر علم، چاپ

دوم، ۱۳۹۰، ۴۷۱ صفحه^۱.

«چرا به سراغ زبان شعر که خاصیت عبور از آهنگ زبان‌های طبیعی تکراری به آهنگی متفاوت را دارد، نرویم؟ آهنگی متفاوت که پر از انتظار لحظاتی نادر است؛ لحظاتی که خود در انتظار لحظاتی دیگر هستند و سرانجام در ما انتظار انتظار می‌آفرینند.» (گرماس^۲، ۱۳۸۹: ۷۸)

شاید هنوز چندان که باید و شاید، در کشور ما محدوده‌ی عملکرد علم نشانه‌شناسی حتی در میان افراد آشنا به علوم انسانی، شناخته‌شده نباشد. به عنوان مثال، آنگاه که یک نشانه‌شناس بر اساس نگاهی که نشانه‌شناسی به او هدیه کرده است به نقد فیلمی می‌پردازد، نظراتش در بسیاری اوقات چندان جدی گرفته نمی‌شود و در پاره‌ای اوقات با این جمله مواجه می‌شود که نشانه‌شناس را به حوزه‌ی سینما چه کار؟ نگاهی که به قول کالر نشانه‌شناس را همچون یک "مزاحم توسعه‌طلب" می‌بیند که در صدد تسخیر منطقه‌ای دیگر برای افزودن به حوزه‌ی امپراطوری خود است (کالر، ۱۳۹۰: ۱۵). در این مواقع است که ضرورت وجود و در دسترس بودن منابعی که بیشتر حوزه‌ی عملکرد علم نشانه‌شناسی را روشن می‌کنند و بر مضر بودن مرکزگی‌های مرسوم میان علوم، خصوصاً در زمینه‌ی علوم انسانی تأکید می‌ورزند، بیش از پیش نمایان می‌شود.

کتاب "در جستجوی نشانه‌ها، نشانه‌شناسی، ادبیات، واسازی" توسط لیلا صادقی و تینا امرالهی، دو مترجم جوان اما صاحب تجربه در عرصه‌ی ترجمه، زبان‌شناسی و ادبیات به فارسی برگردانده شده است و دکتر فرزانه سجودی آن را ویرایش کرده است. این کتاب، پنجمین کتاب از مجموعه‌ی نشانه‌شناسی و زبان‌شناسی است که نشر علم آن را در سال ۱۳۸۸ منتشر کرده و در سال ۱۳۹۰ چاپ دوم آن را در ۴۷۱ صفحه و در قطع رقعی به بازار عرضه نموده است.

«بیست سال پیش، اگر می‌خواستید بدانید جایگاه نظریه‌ی ادبی کجاست، من می‌گفتم "نشانه‌شناسی" و برای شناخت پیوندهای بین نظریه‌ی ادبی و نشانه‌شناسی، در جستجوی

1. Culler, Jonathan. (2001). The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction. London: Routledge.

2. A. J. Greimas

نشانه‌های کالر بهترین انتخاب بود. اما آیا امروزه نیز بهترین انتخاب است؟ پاسخ همان است «...» (همان: ۱). این عبارات بخشی از تمجید میکی بال^۱، استاد نظریه‌ی ادبی دانشگاه آمستردام، از کتاب "در جستجوی نشانه‌ها"ی جانانان کالر است که قبل از پیشگفتار کتاب آمده است.

کتاب با دو پیشگفتار از نویسنده که دومی را بر ویرایش جدید کتابش و در سال ۱۹۸۱ نگاشته است، آغاز می‌شود. مطالب در سه بخش و یازده فصل تنظیم شده‌اند که سهم هر بخش به ترتیب، دو، چهار و پنج فصل است. فهرست منابع، واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی و فارسی به انگلیسی و نمایه‌ی نام‌ها و اصطلاحات، بخش‌های پایانی کتاب را تشکیل می‌دهند.

کالر در فصل اول که "فراسوی تفسیر" نام دارد به نقد نو و جایگاه منتقد و وظیفه‌ی او در نقد می‌پردازد و نظریات نورترپ فرای^۲ را در این باب به نقد می‌کشد. در ادامه‌ی فصل به نقد معاصر اروپایی پرداخته می‌شود و نظریه‌ی دریافت^۳ هانس روبرت یاوس^۴ و نظریات هارولد بلوم^۵ و اریک دونالد هرش^۶ در باب معنای شعر و نقد و تفسیر، مطرح می‌گردد.

فصل دوم به بررسی نشانه‌شناسی به عنوان روشی جدید در فعالیت‌های علمی پرداخته و بر اهمیت آن از جهت طرح پرسش‌هایی جدید و به ارمغان آوردن اشاراتی گسترده برای علوم معاصرش تأکید نموده است. کالر اظهار می‌دارد که نشانه‌شناسی این امکان را فراهم می‌کند که بتوان به جای اشیاء مستقل، به نظام روابط فکر کرد. وی با اشاره به تحقیقات مردم‌شناختی لوی استروس^۷، بر نشانه‌شناختی بودن آن تأکید می‌کند و اعتقاد دارد که نشانه‌شناسی، مرزهای سنتی میان خود و دو رشته‌ی جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی را از میان برداشته است. مسأله‌ی "عدم قطعیت معنا" به عنوان ویژگی اصلی نظام‌های نشانه‌ای، لزوم مستقل ندیدن آثار ادبی و توجه جدی به بینامتنیت^۸ و نائل شدن مطالعات ادبی به کشف خواننده، از دیگر مطالب مطرح شده در این فصل است.

-
1. M. Bal
 2. N. Frye
 3. rezeptionsästhetik
 4. H. R. Jauss
 5. H. Bloom
 6. E. D. Hirsch
 7. C. Lévi-Strauss
 8. intertextuality

در جستجوی نشانه‌ها، نشانه‌شناسی ...

نام فصل سوم، "نشانه‌شناسی به مثابه نظریه‌ی خوانش" است. به نظر نویسنده، نشانه‌شناسی در پی تعریف قراردادهای و عملکردهایی است که به وسیله‌ی آن هر عمل دلالتی، از جمله ادبیات، تأثیرات معنایی روشنی بر خواننده می‌گذارد. در این فصل بحث تفسیر، نقش خواننده در فرایند آن و قدرت متن در تأثیرگذاری و جهت‌دهی به تفسیر خواننده، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. در انتهای فصل به تشریح فرایندهای تفسیری خواننده پرداخته می‌شود و نقش قدرت‌های فرهنگی در شکل‌دهی معیارهای درستی یا نادرستی یک خوانش و همچنین ایجاد تنوع تفسیری به واسطه‌ی تنوع قراردادهای هر فرهنگ، مورد تأکید قرار می‌گیرد.

فصل چهارم، "ریفاتر و نشانه‌شناسی شعر" نام دارد که اشاره‌اش به کتاب نشانه‌شناسی شعر^۱ مایکل ریفاتر^۲ است که اثری بلندپروازانه در باب نظریه‌ی ادبی دانسته شده است. اصطلاحات خوانش اولیه یا "اکتشافی"^۳، خوانش "پس‌نگر"^۴ یا تأویلی، "نظام توصیفی" یا مجموعه‌ی مضمونی، از جمله اصطلاحاتی است که کالر از ریفاتر نقل می‌کند و در حد امکان به توضیح آن‌ها می‌پردازد. کالر در ادامه، جهت پیشبرد بحث، چند نمونه مثال را با استفاده از نظریات ریفاتر، مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد و به نقد نظریات او می‌پردازد و نقاط ضعف و قوت دیدگاه‌های او را یادآور می‌شود.

در فصل پنجم که "پیش‌انگاری و بینامتنیت" نام دارد، به بحث دانش پیشین خواننده پرداخته می‌شود که شکل‌دهنده‌ی انتظارات او در مواجهه با نقد آثار ادبی دانسته شده است. همچنین بحث معناداری مطرح می‌شود که از نظر کالر شدیداً وابسته به ارتباط متن با مجموعه‌ای از گفتمان‌های از پیش موجود است؛ وی تا جایی پیش می‌رود که استقلال متون را مفهومی گمراه‌کننده تلقی می‌کند. در ادامه، تعاریفی از بینامتنیت از قول لوران ژنی^۵ و هارولد بلوم نقل شده و در پایان به بحث پیش‌انگاری و انواع آن پرداخته می‌شود و مثال‌هایی از اشعار شاعرانی چون بودلر^۶ و هیوز^۷ ذکر می‌گردد.

-
1. semiotics of poetry
 2. M. Riffaterre
 3. heuristic
 4. retroactive
 5. L. Jenny
 6. C. P. Baudelaire
 7. T. Hughes

فصل ششم که فصل پایانی بخش دوم کتاب را تشکیل می‌دهد، به استنلی فیش^۱ و نظریات او در باب جایگاه خواننده در فرایند دلالت اختصاص دارد. به طوریکه نام فصل، "استنلی فیش و حقانیت خواننده" نام نهاده شده است. به گفته‌ی نویسنده، فیش، خوانش را فرایندی فعال و خلاق و نه دریافتی منفعل می‌داند و از حقوق خواننده یاد می‌کند و دلالت را مشخصه‌ی متن نمی‌داند. کالر چندین امتیاز این نظریه را بر می‌شمارد؛ اما این نکته را نیز یادآور می‌شود که نظریه‌ی فیش در برابر این سؤال که خواننده چگونه به آفرینش معنا دست می‌زند، هیچ پاسخی ندارد و به قول او نظریه در مواجهه با این پرسش، رنگ می‌بازد.

صنعت بدیعی "التفات"^۲ به معنای «خطاب مستقیم به اشیاء، موجودات و یا حتی افرادی که هیچ کدام مورد خطاب مستقیم پاره گفتار مورد نظر نبوده‌اند» (کالر، ۱۳۹۰، ص ۲۳)، عنوان فصل هفتم "در جستجوی نشانه‌ها" است. نویسنده از صاحب‌نظرانی چون ایبرمز^۳ و شوستر^۴ که در نوشته‌های خود به التفات اهمیت چندانی نداده‌اند، انتقاد می‌کند و در ادامه به ذکر اهمیت بررسی این صنعت ادبی می‌پردازد. او در انتهای فصل به بحث درباره‌ی نیروهای روایی و التفتی در شعر می‌پردازد و نحوه‌ی تعامل این دو نیرو را با یکدیگر مورد بررسی قرار می‌دهد.

فصل هشتم به کتاب "آینه و چراغ" ایبرمز اختصاص دارد و "مرحله‌ی آینه" نامیده شده است. کالر کتاب "آینه و چراغ" را به آینه‌ای تشبیه کرده است که برای تشخیص خاستگاه‌های رومانتیک مفاهیم انتقادی معاصر در آن نگریسته و خود را یافته‌ایم. به زعم کالر آنچه روانکاوان "مرحله‌ی آینه" نامیده‌اند، در این کتاب معرفی می‌شود؛ یعنی مرحله‌ای از رشد که کودک خود را از طریق تصویرش در آینه شناسایی می‌کند. به اعتقاد نویسنده، در توصیف نظریه‌ی رومانتیک نیز، "آینه و چراغ" اتفاق مشابهی را موجب شده است و به شناخت منتقد معاصر از خود انجامیده است.

فصل نهم "داستان و گفتمان در تحلیل روایت"^۵ نام دارد و به بحث در مورد روایت‌شناسی^۶ می‌پردازد. در این فصل نظریه‌ی روایت، نیازمند تمایز میان داستان و گفتمان دانسته می‌شود و به بررسی این تمایز از نگاه فرمالیسم روسی و سنت آمریکایی پرداخته می‌شود. در انتهای فصل

-
1. S. Fish
 2. apostrophe
 3. M. H. Abrams
 4. G. N. Shuster
 5. narration
 6. narratology

در جستجوی نشانه‌ها، نشانه‌شناسی ...

به تحقیق ویلیام لباو^۱ درباره‌ی گونه‌ی انگلیسی سیاهان اشاره می‌شود که در این پژوهش، وی به مهارت‌های روایی کودکان و نوجوانان علاقه‌مند شد و در این میان دریافت که بسیاری از جملاتی که صرفاً برای گزارش کنش‌ها به کار می‌روند، دارای کارکردی ارزش‌گذارانه نیز هستند.

فصل دهم "چرخش استعاره"^۲ نام دارد. یکی از مباحث این فصل، مسأله‌ی اهمیت استعاره در میان سایر صنایع بلاغی است و اینکه چرا این همه ارجحیت قائل شدن برای استعاره، طبیعی به نظر می‌رسد. نگارنده، استعاره را آرایه‌ی آرایه‌ها و مادر همه‌ی صنایع ادبی می‌داند. در ادامه با طرح مقاله‌ای از استفان اولمان^۳ در باب "ماهیت صور خیال"^۴، تمایز میان استعاره و مجاز مرسل^۵ مورد بررسی قرار می‌گیرد. بخش دیگری از این فصل دربرگیرنده‌ی نظریات رومن یاکوبسن^۶ و ژرار ژنت^۷ در باب نحوه‌ی ارتباط و تعامل این دو صنعت بلاغی است و در پایان، مشکلات موجود در بررسی استعاره بیان شده است.

فصل یازدهم که فصل پایانی کتاب نیز هست، "نظریه‌ی ادبی در دوره‌ی تحصیلات تکمیلی" نام دارد. نکته‌ی جالب در همان شروع فصل، بحث بازار کار محدود و کاهش بودجه در بخش تحصیلات تکمیلی رشته‌ی زبان انگلیسی است که ظاهراً باعث شده است تا در میان صاحب نظران، بحث‌هایی در مورد چگونگی اجرای این دوره در بگیرد. کالر هر یک از دو ایده‌ی آسان‌گیری بر دانشجویان و آموزش تخصصی صرف که در این ارتباط مطرح شده را در عین ناسازگار بودن با یکدیگر، دارای دغدغه‌ی موجهی می‌داند که باید برای آن ارزش قائل شد. راه حل پیشنهادی او وارد کردن زمینه‌های مطالعاتی دیگر علوم انسانی از جمله فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ... در ادبیات است. وی همچنین معرفی مجدد علم بلاغت و مقولات مربوط به آن را از دیگر مباحثی دانست که می‌تواند پایه‌ی آموزش در سطح تحصیلات تکمیلی قرار گیرد.

کتاب در عین حفظ رویکرد نظری خود در حوزه‌ی مطالعات نشانه‌شناسی ادبی، تا حد ممکن از مثال‌ها و نمونه‌های شعری برای بیان مفاهیم مورد نظر و همچنین بررسی نظریاتی که

-
1. W. Labov
 2. metaphor
 3. S. Ullmann
 4. imagery
 5. metonymy
 6. R. Jakobson
 7. G. Genette

پیشتر به طرح آن‌ها پرداخته، بهره جسته است. اما به لحاظ نوع دیدگاه، به نظر می‌رسد نویسنده تحت تأثیر اندیشه‌های پساساختارگرایانه خصوصاً نظریه‌ی "مرگ مؤلف" بارت باشد؛ مفهومی که برتنز^۱ آن را اتفاقی همزمان با تولد خواننده و مصادف با واگذاری مسؤلیت تفسیر به او می‌داند (برتنز، ۱۳۸۸، ص ۱۸۱). استدلال نگارنده‌ی این سطور در این باره، تأکید فراوان نویسنده بر اهمیت نقش خواننده در فرایند تفسیر در جای‌جای کتاب در کنار ذکر اهمیت متن و اشارات آن و اختصاص دادن یک فصل مجزا به بحث نظریات استنلی فیش و مبحث "حقانیت خواننده" است.

ترجمه‌ی کتاب، روان و به دور از جمله‌بندی‌های پیچیده‌ای است که گاهی در کتاب‌های ترجمه‌شده با موضوع نشانه‌شناسی به چشم می‌خورد؛ پیچیدگی‌هایی که حتی گاهی در کتاب‌های تألیفی انتشاریافته در این زمینه نیز دیده می‌شود و موجب به سختی افتادن خواننده در درک محتوای کتاب می‌شود. اما نکاتی نیز در کتاب به چشم می‌خورند که می‌توان از آن‌ها به عنوان ایراد یاد کرد که در این بخش به چند نمونه از این موارد اشاره می‌شود. (این نکات به ترتیب به پانوشته‌ها، واژه‌نامه‌ها و نمایه‌ی کتاب اختصاص دارند.) مورد اول مربوط به صفحه‌ی ۳۲۵ و پانویس ارائه‌شده برای ویلیام لباو است که غلط املائی دارد؛ با اینکه تنها یک جابجایی در دو حرف از اسم کوچک لباو اتفاق افتاده است، اما از آنجا که ممکن است خواننده، متوجه اشتباه رخ داده نشود و حتی به آن استناد کند، دارای اهمیت زیادی است. نکته‌ی بعد، ندادن پانویس برای بودلر و ایبرمز است که لازم به نظر می‌رسید. دیگر آنکه در صفحه‌ی ۳۳۴ برای عبارت "ماهیت صور خیال"، عدد پانویس، خارج از گیومه آمده است که این کار، این‌گونه به ذهن متبادر می‌کند که معادل آمده در پانویس برای کل عبارت داخل گیومه داده شده است؛ در حالیکه اینطور نیست و معادل ارائه‌شده، مربوط به بخشی از آن عبارت است و در نتیجه جهت جلوگیری از بدفهمی احتمالی خواننده، بهتر است عدد، داخل گیومه قرار داشته باشد. نکته‌ی بعد مربوط به اصطلاح "metaphor" است که چه در واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی (ص ۴۱۷) و چه در واژه‌نامه‌ی فارسی به انگلیسی (ص ۴۳۲) با "e" پایانی (metaphore) آمده است که صحیح نیست. در صفحه‌ی ۳۰۴ اصطلاح "ناروایت" آورده شده و پانویس هم برایش ارائه شده است، اما به این دلیل که از ترکیب "non" و "narrative"، خواننده به ناروایت نمی‌رسد، جای خالی این اصطلاح در بخش واژه‌نامه (چه انگلیسی به فارسی و چه فارسی به

1. J. W. Bertens

در جستجوی نشانه‌ها، نشانه‌شناسی ...

انگلیسی) احساس می‌شود. نکته‌ی آخر اینکه در بخش نمایه، برای واژه‌ی ایبرمز، هیچ صفحه‌ای از ۲۸۷ تا ۲۹۷ ذکر نشده است. این در حالی است که این واژه در صفحات ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳ و ۲۹۷ آمده است و لازم است نمایه‌ی آن اصلاح گردد. توجه به این نکات و موارد دیگری از این دست و تصحیح آن‌ها می‌تواند به هرچه باکیفیت‌تر شدن کار منجر شود. کتاب "در جستجوی نشانه‌ها" با موضوع کلی نشانه‌شناسی ادبی، می‌تواند منبع دریافته‌های جدیدی از حوزه‌ی عملکرد علم نشانه‌شناسی برای مخاطبین عام و علاقه‌مندان به مطالعه در زمینه‌های مختلف علوم انسانی باشد و همچنین دربردارنده‌ی نکات ظریف‌تر و جالب‌توجه‌تری برای دانشجویان رشته‌های ادبیات، زبان‌شناسی، مطالعات فرهنگی، پژوهش هنر و ... باشد.

سید علیرضا فلسفی

دکترای زبان‌شناسی همگانی

منابع

- برتنز، یوهانس ویلم (۱۳۸۸). *نظریه‌ی ادبی*. ترجمه‌ی فرزانه سجودی، تهران: انتشارات آهنگ دیگر.
- کالر، جانانان (۱۳۹۰). *در جستجوی نشانه‌ها: نشانه‌شناسی، ادبیات، و اساس*. ترجمه‌ی لیلا صادقی و تینا امرالهی، تهران: نشر علم.
- گرماس، آلژیرداس ژولین (۱۳۸۹). *نقصان معنا*. ترجمه‌ی حمیدرضا شعیری، تهران: نشر علم.

